

Úvodem. O teorii národa a nacionalismu

Ústředním tématem tohoto čísla Sociologického časopisu je teorie národa a nacionalismu. Opírá se především o příspěvky účastníků konference, kterou uspořádala roku 1993 v Praze Středoevropská univerzita. Vybrané texty účastníků konference byly doplněny ještě dalším textem, který se zabývá otázkou postoje k cizincům. Tématem, jež je pro současné vzplanutí nové vlny nacionalismu v některých postkomunistických zemích otázkou klíčovou. Autoři příspěvků byli spolupracovníky Středoevropské univerzity, někteří z nich pravidelně učí na této škole a účastní se jejího života. A protože téma nacionalismu je jednou z hlavních otázek, kterou se pražská část Středoevropské univerzity zabývá, je toto číslo Sociologického časopisu zároveň posledním v řadě těch, ve kterých se prezentovala jednotlivá oddělení sociologie na univerzitách v České republice.

Středoevropská univerzita sídlí v současné době v Praze, Budapešti a Varšavě. Patří mezi ty nové vzdělávací a vědecké instituce, které vznikly v důsledku revolucí roku 1989. Myšlenku založit novou univerzitu pro postgraduální studia formulovali v dubnu 1989 účastníci seminářů Meziuniverzitního centra v Dubrovniku, které organizovala síť Sorosových nadací. Učitelé a vědecktí pracovníci různých národností, kterým byla společná zkušenost života v sovětském systému, vyjádřili tehdy potřebu pracovat společně, s cílem rozvíjet vzájemné porozumění a vychovávat nové vůdčí osobnosti, které by byly imunní jak vůči recidivám komunismu, tak i vůči obnovování nacionalismu. Škola se proto zcela přirozeně zaměřila na výuku těch oborů, které byly komunistickými režimy nejvíce postiženy a na kultivaci myšlenek otevřené občanské společnosti. Šlo především o sociologii, politologii, ekonomii, studium mezinárodních vztahů, historii, některé složky právních věd a o ekologii. K něm později přibyla postgraduální studia mediální, dějin umění a architektury. Kromě oddělení, která jsou zaměřena především na výuku, existují při univerzitě výzkumná centra, jako např. Centrum pro studium nacionalismu, které vede Arnošt Gellner, nebo středisko výzkumu privatizace. Výuka v Praze začala na jaře 1991, pouze jeden rok po podepsání dohody mezi Federální vládou tehdejší ČSFR a Georgem Sorošem na konferenci o Praze v nové Střední Evropě, kterou pořádal Sociologický ústav ČSAV. Prvním oddělením, které začalo v Praze fungovat, bylo oddělení sociologie, postupně se připojovala ekonomie, Evropská studia, dějiny a filozofie umění a architektury. Sociologie se po čase stěhuje do Varšavy, kde Polská akademie věd nabídla univerzitě vhodné prostory, ekonomie se stěhuje do Budapešti, která se tak stává středem univerzity, i když podobné šance měla také Praha. V Praze bude nadále působit oddělení mezinárodních vztahů, Centrum pro studium nacionalismu a nově zřízený Výzkumný ústav pro otevřené informace (OMRI) bude posílat do oddělení mezinárodních vztahů ročně 10-15 studentů. Pro českou sociologii je důležité, že v Praze bude nadále působit Centrum pro studium nacionalismu. Za příznivých okolností bude rozšířeno o výzkum etnických konfliktů a výzkum nucené migrace.

Od samého začátku bylo zřejmé, že Středoevropská univerzita navazuje na jednu ze silných tradic pražského myšlení. Jsou to otázky teorie národa, nacionalismu, národní identity a otázky etnických konfliktů. Na univerzitě se přednáší teorie nacionalismu, konají se semináře o české otázce, probíhá výzkum proměn německé identity, pořádají se semináře o česko-ruských vztazích. Přítomnost studentů z 30 zemí, učitelů z 15 zemí, studium střední Evropy, tradice spojená s jmény T. G. Masaryka, H. Kohna, R. Jakobso-

na, K. Deutsche a diskuse o díle A. Gellnera učinily ze Středoevropské univerzity v Praze dnes již mezinárodně známé středisko studia nacionalismu. Z řady konferencí a seminářů jsme vybrali konferenci „Společnost a politika: etnicita, nacionalismus a politika“, která se konala ve spolupráci s Univerzitou Karlovou ve dnech 15.-19. března 1993. Byla to pracovní konference, na které autoři přednesli své příspěvky k teorii nacionalismu. V současné době není pochyb o tom, že etnické vztahy, etnické konflikty, nacionalismus a problémy spojené s dalším vývojem národního státu vzhledem k rostoucímu významu mezinárodních, ale také regionálních politických institucí patří mezi ústřední otázky sociálních věd. Jejich studium se na evropských i severoamerických univerzitách rozšiřuje. Je však stále málo prací, které se snaží fenomén nacionalismu, jeho jednotlivé typy a varianty vysvětlit pomocí sociologických přístupů. Následující soubor příspěvků usiluje přiblížit našim čtenářům právě některé z těchto možných interpretací.

Dlouholetý spolupracovník Středoevropské univerzity John A. Hall, kanadský sociolog anglického původu, přispěl do tohoto čísla teoreticky orientovanou studií, ve které na jedné straně zdůrazňuje explanační význam známé Gellnerovy teorie nacionalismu, tj. teorie, která spojuje vznik nacionalismu s moderní průmyslovou společností, a na druhé straně ji velice zajímavě kritizuje. Souhlasí s Gellnerem v tom, že průmyslové společnosti jsou závislé na existenci společné kultury a jazyka a na účasti členů těchto moderních společností na obecně platném kulturním kódu. Přesto však tato teorie není podle něho univerzálně platná. Hall opírá svou kritiku především o historii vzniku nacionalismu v Británii a ve Francii 18. století. Národní city zde již existovaly před vznikem průmyslu. Hall se domnívá – podobně jako Otto Hintze a Charles Tilly – že tento nacionalismus byl výsledkem nekonečného soutěžení mezi jednotlivými státy severozápadní Evropy. K této kritice pak přidává typologii nacionalismů, poukazuje na rozdíl mezi britským a francouzským nacionalismem (revoluce shora), latinskoamerickým, který označuje jako nacionalismus opírající se o přání a strach, nacionalismem zdola (*Risorgimento*), který byl tak hluboce studován M. Hrochem, a konečně integrálním nacionalismem, který má neliberální povahu.

Českého čtenáře právem zaujme studie Nicholase Stargarda, britského historika studujícího delší dobu soustavně austromarxistickou teorii národnosti. Na poměrně malé ploše Stargardt vysvětluje specifické rysy této teorie spojené zejména se jmény Otto Bauera, Karla Rennera a zčásti i Victora Adlera. Autor vysvětluje úsilí rakouských sociálních demokratů o zvláštní formu federalismu, která by zachránila starou říši a zároveň by ji posunula k větší demokracii. Vysvětluje rovněž zajímavým způsobem poměr českých a polských politiků k této originální teorii, kterou u nás známe málo a když, tak přes reflexi B. Šmerala.

Bedřich Loewenstein, kterého není třeba českému čtenáři představovat, se ve své studii s psychologickým názvem *My a ti druzí* zabývá podhoubím etnických konfliktů moderní doby. Jde skutečně o psychologicky a také etologicky budovanou sondu. Je velmi záslužné, že se někdo pustil do takového pokusu.

Hans van Amersfoort, holandský autor, kterého u nás známe z knihy o znovuzrození „národnostní otázky“ v Evropě, se záslužně a věcně zabývá problémy vícenárodnostního státu. Soustřeďuje se na působení tzv. institucionální plurality, tj. takového uspořádání společnosti, které se rozvinulo právě v Nizozemí a které je známo pod pojmem „pillarization“.

Jiří Musil